

TKO SE ŠETAO OSJEČKIM ULICAMA U 16., 17. I 18. STOLJEĆU?

Perica Vujić

Bilo bi posve neracionalno reći kako Osmanlije nisu ostavili trag u slavonskoj povijesti, a osobito da tih tragova nema ni danas. Stoga ću u ovom radu pokušati opisati kako je bila organizirana osmanska vlast u Osijeku i Slavoniji, rat kojim su oslobođeni te vlasti, te situaciju poslije odlaska Osmanlija.

Dva lica Osijeka najavljena u naslovu rada predstavljaju dva ekstrema u izgledu grada, stoga ću ovim radom nastojat pokazati moć Bečkog rata koji je izmijenio potpuno demografsku sliku Slavonije i Osijeka. Dok je do rata Osijek bio pretvoren u muslimanski grad na čijim se ulicama trgovalo i pričalo raznim jezicima zbog prisutnosti raznih osmanskih podanika, poslije rata imamo sasvim novu sliku: ulicama se sada šeću strani vojnici i stranci koji nude svoje razlilčite usluge. Više nema osmanskog načina odjevanja i govora, sad se govori njemačkim jezikom i Osijek je jedan tipični srednjoeuropski grad. Dogodila se takva promjena u tako malo godina, svega 16.

OSMANSKI OSIJEK

Već 1526. godine Osmanlije su se probili u Slavoniju, i te iste godine oni su osvojili Osijek. Iako je ta godina značajna za hrvatsku povijest zbog ulaska u zajednicu s Habsburzima, u to vrijeme Osijek je imao drugih briga. Osijek je zbog svog geografskog položaja predstavljao značajnu točku Osmanlijama na putu prema Beču. Iako je trebao biti samo usputna točka do Beča, Osmanlije su i u Osijeku organizirali svoju vlast.

Osmanlije su organizirali svoju vlast u Slavoniji tako da se najveći dio Slavonije nalazio pod upravom Požeškog sandžaka. Taj je sandžak najprije pripadao Budimskom ejaletu (beglerbegluku), a zatim je 1600. priključen novoosnovanom Kaniškom ejaletu. (Mažuran, 1988: 17) Smatra se da je Požega odabrana za središte jer je ona bila metropolom Slavonije od njezinog samog početka. (Matić, 1999: 241) Dok je Požega bila više upravno središte, Osijek je imao trgovačku ulogu.

Prve vijesti o doseljavanju Osmanlija i pripadnika islamske vjeroispovijesti većinom iz Bosne u Osijek javljaju se još u 16. stoljeću kada je došlo do obnove grada 1526. i 1527. Zbog povećanja pripadnika islamske

vjeroispovijesti grobnica obitelji Korog pretvorena je u Sulejman-hanovu džamiju. Korespondencija Pavla Bakčića i kralja Ferdinanda prva je vijest, dokaz o naseljavanju osmanskog stanovništva u Osijek, a datirana je 20. svibnja 1530. Uz njih, dolaze i Srbi kao martolozi – pomoćni vojni odredi. (Mažuran, 1994: 187) Razlog zbog kojeg dolazi do tako brzog naseljavanja Osmanlija u Osijek je i postojanje skele u gradu zbog čega je Osijek bio značajno prometno i trgovačko središte koje se, uz Ilok, Petrovaradin, Mitrovicu i Nijemce, nalazilo na značajnom prometnom pravcu tog dijela Carstva. O tome da se skelom odvijala jaka trgovina u

gradu, svjedoči jedini sačuvani kanun za osječku skelu iz 1579. kojim je određeno da se ubire *Đumruk (tridesetina) od robe koja stigne na skelu lađom iz drugog vilajeta, te se razvezuje ili se na skeli vezuje i odlazi. Od soli jedna akča po tovaru, od ulovljenih riba desetina. Od živčnih namirnica jedna akča od dvije vreće. Dođe li vodom vino u bačvama, neka se uzme kao i onda kada dođe sa sela kolima, po bačvi petnaest akči od prodavača. Za preprodaju dvanaest.* (Moačanin, 2001: 76) Tekst kanuna jasno

pokazuje da se prodavala različita roba (sol, riba, vino itd.), ali da su veze grada bile i s udaljenijim mjestima jer se spominje roba koja dolazi iz drugog vilajeta.

Struktura se stanovništva u gradu razlikuje u 16. i 17. stoljeću. Da bih ju mogao objasniti, najprije treba reći kako je uopće bilo organizirano stanovništvo pod osmanskom vlašću. Stanovništvo se dijelilo u nekoliko skupina što je prikazano tablično (*Tablica 1*).

Iz *Tablice 1* sasvim je jasno kako je *asker* imao glavnu ulogu u stanovništvu, a to znači i u samom Osijeku, te primjetna je posebna skupina među njima osobito stranci i Dubrovčani koji su dolazili u Osijek zbog trgovine.

Razlika se u strukturi stanovništva u 16. i 17. stoljeću u Osijeku očitovala u tome što se smanjio udio kršćanskih varoši. Naime, katastarski popisi stanovništva iz 1546., 1565. te 1579. svjedoče kako je islamizirano i osmansko stanovništvo živjelo unutar gradskih zidina, uz njih se nalazilo i kršćansko stanovništvo koje je boravilo na prostoru palanke koja je predstavljala također sastavni dio grada. Razlog zbog kojeg je došlo do smanjenja udjela kršćanskog stanovništva u strukturi grada je izgradnja

stanovništvo islamske vjeroispovijesti.

Rat je počeo 1683. velikih pohodom vezira Kara Mustafe na Beč. O tome da se Osmanlije pripremaju napasti Beč znalo se i prije te godine. Naime, već 1682. Osmanlije su počeli s pripremama o čemu svjedoči izvještaj Luke Ibrišimovića zagrebačkom biskupu Martinu Borkoviću kako se Osmanlije u Osijeku pripremaju prikupljajući hranu za vojsku, utvrđuju gradove, popisuju vojnike, dovoze topove, dok su lađe i druge ratne potreštine već spremne. U lipnju 1683. u Osijeku su se sastali vezir Kara Mustafa i carsko poslanstvo pod vodstvom grofa Alberta Caprara. Sastali su se 7. lipnja u 16h kada je veliki vezir uručio Caprari odgovor na pismo austrijskog ministra rata princa Hermana Badenskog koji je označio početak rata. (Mažuran, 1988: 27) Kara Mustafa je na prostoru osječke tržnice razapeo šatore za svoju vojsku, a odmah poslije njegovog odlaska iz Osijeka, na tom je mjestu podignuta gostionica „Zum wilden Mann“ po kojoj je gornjogradska ulica dobila ime Wildemann-Gasse – Ulica divljeg čovjeka, kojoj je u 19. stoljeću ime promijenjeno u Desatičinu ulicu (po dobrotvorki Adeli Dessathy), a danas je to Ulica Republike Hrvatske. (Sršan, 1996: 37)

Prema Stjepanu Sršanu (Sršan, 1996: 38-39), u ratu za oslobođenje je došlo do dvaju oslobođenja Osijeka. Prvo se oslobođenje dogodilo 26. rujna 1687. kada je posljednji osmanski zapovjednik Džafer-beg napustio grad, a u napušteni su grad ušli vojnici pod zapovjedništvom Lodrona 29. rujna, o čemu simbolički svjedoči goblen što se nalazi u bivškoj carskoj riznici u Beču s utkanim napisom na dnu: *POST EFFUSUM CAESUMQUE ACERBA CLADE HOSTEM ESSECHIUM PONTEMQUE EIUS DIRIPIT CAROLUS V 5. OKTOBRIS 1687. (Poslije razbijenog i uništenog neprijatelja u teškoj bitki, izbavio je Osijek i njegov most Karlo Peti, 5. listopada 1687.)*, dok je drugo oslobođenje datirano 1690., a dogodilo se u petak u 11 sati što je obilježavano do 1918. godine zvonjavom s crkve sv. Mihovila u Tvrđi. Kako je vrijeme prolazilo, među Osječanima se zaboravilo zašto zvonu u to vrijeme s crkve, pa su to prozvali *Nudel-Glocke* (brbljanja trebaju prestati i valja zakuhati rezance).

Treba istaknuti dvostruku narav ovog rata gdje bismo ga mogli podijeliti na *službeni* i *privatni* rat. Službeni bi rat činili vojnici Habsburske Monarhije koji su se borili za oslobođenje krajeva Ugarske i Slavonije od osmanske vlasti. U borbama oko Osijeka i u Slavoniji istaknuli su se sljedeći generali: Jakob Lesle, Sigismund Trautmansdorf, Johan Joseph Herberstein, ban Nikola Erdődy, vojvoda Karlo Lotaringijski, Guido von Starhemberg, grof Souches, Albert Caprara, Hans Dűnewald, Ferdinand Gobert grof Aspermont, Ludwig Badenski, Maximilijan Bavorski, koji su odnijeli značajne pobjede protiv Osmanlija i, također, uspjeli se oduprijeti njihovim napadima kada su pokušali ponovnim napadima iz susjedne Bosne napasti i vratiti svoju vlast. Bitaka, pobjeda i poraza je bilo dosta na obje strane, a kako se o ovom ratu može napisati puno, a no nije tema ovog rada, navest ću još neke značajne bitke

važne za oslobođenje Osijeka: bitka za Viroviticu 1684., oslobođenje Miholjca u kolovozu 1685., osvajanje Budima 1686. što je osobito bilo značajno za oslobođenje Osijeka jer dokle god su Osmanlije držali uporišta u Mađarskoj, nije se moglo pristupiti oslobađanju Osijeka jer je postojala mogućnost da će Osmanlije napasti iz Budima, bitka kod Harsányi 12. kolovoza 1687., bitka kod Davora (Svinjara) 5. rujna 1688., kod Slankamena 18. kolovoza 1691. itd.

Onaj drugi *privatni* rat vodilo je lokalno stanovništvo protiv Osmanlija kao jedan neorganizirani oblik borbe čime su se osvećivali za teror koji im je nanošen. Porazi i pobjede što Osmanlija, što habsburške vojske uzrokovala su kretanja i kršćanskog i muslimanskog stanovništva što se može podijeliti u dva vala kretanja čija bi granica međaš bila 1690. godina jer do te godine veće su uspjehe bilježili habsburški generali, dok poslije 1690. dolazi do ponovnog napada Osmanlije. Naime, zabilježeno je kako se i kršćansko i muslimansko stanovništvo kretalo za vrijeme rata. Tako je nakon poraza kod Beča zabilježeno kako se muslimansko stanovništvo počelo potajno povlačiti i napuštati svoje odžake, kuće i kućišta krećući se prema Savi kako bi došli do Bosne. Od povlačenja osmanske vojske strahovalo je i kršćansko stanovništvo jer su se bojali osvete Osmanlija, stoga su se krili u šume i pripremali za obračun s Osmanlijama i njihovim pomagačima, pristalicama islamske vjeroispovijesti. (Mažuran, 1988: 28) kršćani su se povlačili iz svojih sela te vodili osvetnički rat rušeći osmanske kuće i kućišta, a Mažuran zaključuje: „Sve što je tuđinska vlast nametnula i stvorila, raspada se kao kula od pijeska i satire u prah i pepeo.“ (Mažuran, 1988: 31) U drugome valu poslije 1690. došlo je do ponovnog bjega kršćanskog stanovništva jer su Osmanlije krenuli u protuofenzivu kako bi vratili izgubljena područja u Slavoniji i Mađarskoj.

U tom *privatnom* ratu zabilježeno je i nekoliko junaka koji su vodili ratove protiv Osmanlija osvećujući im se. Tako su u narodnoj predaji o hajdučkim borbama protiv Osmanlija zabilježeni Ivan Matijević, Franjo Ilinić i Ivan Makar koji su se istaknuli u borbama oko Virovitice, Bijelih Stijena i Požege. (Đurić, 1975: 57-58) Naravno, zabilježeni su i oni koji su nanosili štetu. Tako je u Osijeku 1687. uhvaćen i obješen Perla Harambaša, famozni razbojnik koji je mnoge godine nanosio domovini mnoga zla. Sa svojim drugovima je obješen u pokraj Donjeg Podgrađa, pa je po njemu taj dio grada dobio ime Perlin Varoš, ali kako je on bio razbojnik, zapovjednici su zabranjivali da se za taj dio koristi to ime, nego su upotrebljavali naziv Donji Varoš ili suburbium inferius. (Matić, 1999: 242)

Posljedice su rata za Slavoniju bile katastrofalne. Naime, ukupan broj stanovnika Slavonije jedva je prelazio 40 tisuća, što je činilo svega 20% stanovnika iz razdoblja osmanske uprave. Prema sumarnom popisu iz 1688. koji je obuhvaća okolicu Osijeka, Virovitice i Požege, ukupno je 70 naseljenih, a 452 raseljena sela i naselja, od kojih je 367 kršćanskih i 85 muslimanskih. Popis iz 1696. bilježi da je u osječkom okrugu 8 naseljenih i 313 pustih sela,

a u požeškom okrugu 131 naseljeno i 181 pusto selo, odnosno ukupno 139 naseljenih i 494 pustih sela i naselja. U 8 nastanjenih sela osječkog okruga živjela su u 471 kući 3 292 stanovnika svih uzrasta koji su posjedovali 2047 komada sitne i krupne stoke, 1998 jutara oranica i 558 motika vinograda. (Mažuran, 1988: 40) Prema komorskom popisu iz 1698. u cijeloj je Slavoniji naseljeno ukupno 491 naselja, a u kotaru Osijek 17. U isto vrijeme više od 240 sela i selišta je ostalo i dalje pusto i napušteno, a mnoga od njih nisu poslije ni obnovljena. Broj žitelja je cijele Slavonije 1698. bio između 70 i 80 tisuća. (Mažuran, 1988: 42)

Do konačnog je oslobođenja Slavonije došlo 1691. poslije oslobođenja Broda, Gradiške i Pakraca, a čitav je rat konačno završio mirom u Srijemskim Karlovcima gdje je 26. siječnja 1699. potpisan ugovor o miru između Osmanskog Carstva, Habsburške Monarhije i Poljske na 25 godina, dok je s Rusijom potpisan mir na 3 godine, a s Venecijom potpisan odvojeno 7. veljače. (Mažuran, 2005: 73)

NOVI OSIJEK

Poslije oslobođenja Osijeka od osmanske vlasti, situacija ni u njemu, a ni u samoj Slavoniji nije bila idlična. Iako Sršan tvrdi da nakon oslobođenja od Osmanlija počinje faza modernog razvoja Osijeka (Sršan, 1993: 8), trebalo je pričekati neko vrijeme da se vlast na novoosvojenom/oslobođenom području organizira. Pri organizaciji vlasti dva su čimbenika međusobno utjecala, odnosno ometala provođenje organizacije vlasti: vojni zapovjednici koji su u Slavoniji i gradu ostali poslije odlaska Osmanlija, te Dvorska komora koja je trebala procijeniti situaciju i organizirati vlast.

Poslije oslobođenja Slavonije od osmanske vlasti 1691. vojska se još zadržala u njoj i gradu za svaki slučaj da Osmanlije ponovno krenu u napad, ali i da netko drži to područje pod kontrolom s obzirom da nije bilo još nijednog oblika organizirane vlasti. Vojnici su se u Slavoniji zadržali i prije navedene godine, a problem je najveći bio njihovo ponašanje. Broj vojnika koji je ostao predstavljao je velik problem jer su se oni počeli ponašati kao novi upravitelji iskoristivši nepostojanje javne uprave i feudalnih gospodara. Sada su se oni ponašali kao novi gospodari koji tuže, sude, presuđuju koliki će se porez plaćati itd. Vlastite su odluke provodili vojnički surovo i to su koristili radi osobnog bogaćenja, poput pravih ratnih profitera. Ponašali su se kao novi tlačitelji jer stanovništvo koje je ostalo poslije osmanske vlasti zbog velike sličnosti

s Osmanlijama: izgledom, ponašanjem, govorom, vojnike koji su većinom bili iz austrijskih pokrajina i služili se njemačkim jezikom, stanovništvo je i previše podsjećalo na Osmanlije. (Mažuran, 2005: 28-29)

Uprava u Beču bila je svjesna da će poslije rata biti svojatana novooslobođenih/osvojenih područja, stoga je još za vrijeme rata ta područja proglasila novom stečevinom koja će biti pod upravom Dvorske komore, a financirat će ju Bečki dvor i carska vlast bez ikakvog sudjelovanja Hrvatske i Ugarske. (Mažuran, 2005: 33) Tako se na području Hrvatske, a i Mađarske počeo stvarati teritorij koji će biti pod upravom Beča, a s njim nije u fizičkom, tj. graničnom kontaktu, nego izoliran i okružen neprestanim težnjama za pripadnošću što će obilježiti iduća desetljeća i biti predmetom prepiranja.

Sukob vojne vlasti i Dvorske komore sažeto se može svesti na sukob dvojice: generala Gudia von Starhemberga koji se nalazio na čelu vojnika koji su ostali u Slavoniji sa sjedištem u Osijeku i grofa Caraffe di Stigliano kojeg je car Leopold carskim ukazom 8. listopada i 17. prosinca 1697. postavio na čelo povjerenstva čiji je zadatak bio otići u Slavoniju i provesti organizaciju komorske uprave. Odmah po dolasku u Osijeku počele su rasprave između Caraffe i Starhemberga: naime, Caraffa je smatrao kako treba prvo provesti popis naselja, stanovništva i zemljišta da bi se moglo dogovoriti iznos zemaljskog poreza i provesti razdvajanje seoskog stanovništva od graničara. General Starhemberg nije lako pristajao na uvjete jer su vojni zapovjednici prisvajali prihode od mitnice i tridesetnice. Cilj je bio uspostaviti kondominij (suvlašće) između vojne vlasti i Dvorske komore gdje bi stanovništvo bilo podijeljeno na podložnike pod upravom Dvorske komore, točnije državne kmetove, i vojnike – graničare u sklopu Vojne granice. Do konačnog je rješenja i osnivanja Vojne granice došlo tek kad je general Starhemberg uklonjen s pozicije vrhovnog zapovjednika u Slavoniji. Car Leopold je 25. rujna 1701. godine Caraffi dao nalog da konačno osnuje Vojnu granicu te prostorno, društveno i pravno razdvoji seljaštvo (Provincijal) od Vojne granice i graničara i provede feudalizaciju Slavonije na novim temeljima kao izvor prihoda isplatu novčanog dijela plaće budućih graničara i njihovih zapovjednika. Za sjedište carske komisije određen je Osijek. (Mažuran, 2005: 47-60)

Osim problema uspostave i organiziranja vlasti, problem je bio i nedostatak stanovništva. Naime, zbog nepovjerenja preostalog stanovništva prema vojnicima i novoj vlasti, ako uopće možemo govoriti o postojanju vlasti, ono se i dalje zadržavalo u šumama strahujući od vojničkog tlačenja. Osim popisa iz 1688. i 1698., kao značaj izvor koji govori o strukturi stanovništva je i matica krštenih, vjenčanih i umrlih po kojoj je moguće pratiti i etnički sastav stanovništva Osijeka iz 1693. Iz podataka koje daje

General Starhemberg

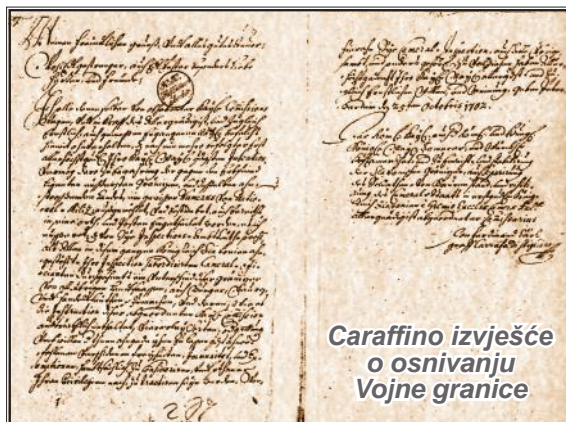

matica jasno je da je u gradu poslije odlaska Osmanlija osim vojnika i velik broj stranaca u gradu. U javnom životu i vojsci govori se njemačkim, a u školama se učio latinski jezik. Prvi službeni popis datira iz 1697. prema kojem starosjedioci Hrvati i Mađari žive u Tvrđi, a zabilježeno je i povećavanje broja stanovnika s njemačkog govornog područja. Godine 1702. obavljen je drugi komorski popis prema kojem se razlikuju tri gradske četvrti u Osijeku: Tvrđa, Donji grad i Gornji grad, ujedno je tada sastavljena i prva osječka gruntovna knjiga u kojoj nalazimo popis stanovnika iz triju dijelova grada poimence što omogućuje da se utvrdi etničku pripadnost tadašnjih građana Osijeka: Gornji grad – 81% domaće hrvatsko stanovništvo, 10,2% Nijemci, 2,9% Mađari i ostali 5,9%; Tvrđa – 27,8% Hrvati, 52,4% Nijemci, 6,2% Talijani, 3% Mađari, 4,6% Čeha, 3% Francuzi i ostali 3%; Donji grad – 54% Hrvati, 31,9% Nijemci, 6,3% Mađari, 2,3% Česi, 0,8% Francuzi i ostali 4,7%. (Sršan, 1996: 41-43)

Među stranim doseljenicima u grad istaknuli su se Nijemci kojima su i prilike u gradu išle na ruku jer se zbog velikog broja vojnika u gradu govorilo njemačkim jezikom. Nijemci su u Osijek odlazili iz Habsburške Monarhije, a prema popisu iz 1698. u gradu je bilo 98 kućanstava, od toga njemačkih je bilo 36. Sve su njemačke obitelji živjele u Tvrđi, gdje se više od polovice njemačkih obitelji u gradu bavilo uslužnom djelatnošću, većinom trgovinom. Uz trgovce, u gradu su bili i krčmari, a Nijemci su se bavili također i proizvodnim djelatnostima: mesari, pekari, prerađivači kože i tkanine itd. Prema popisu iz 1702. od 255 kućanstava, 101 je bilo njemačko, a najviše ih je u Donjem gradu, najmanje u Gornjem, a većinu među obiteljima u Tvrđi su činile njemačke. U odnosu na popis iz 1698. udio obrtnika uslužnih se djelatnosti smanjio (i dalje su prisutni krčmari i trgovci, a javlja se i novo zanimanje – živoder), dok se broj obrtnika proizvodnih djelatnosti povećao. Nijemci su i dalje mesari i pekari, a kao nova se zanimanja pojavljuju mlinari i pivari, povećao se broj obrađivača drva, rkanine i kože, a Nijemci se bave i kemijskim djelatnostima (sapunari, staklar i lončar). Do povećanja broja njemačkih doseljenika došlo je zbog poboljšanja društveno-ekonomskih prilika, a to će se nastaviti i u sljedećim godinama. (Vrbanus, 2003: 196-200)

Kao značajni izvori za povijest Osijeka poslije oslobođenja od Osmanlija jesu i ljetopisi franjevac i isusovaca koji su u grad ušli s vojnicima odmah poslije osobođenja. Tako je u franjevačkom *Ljetopisu časnog samostana Našašća sv. Križa u Nutarnjem Osijeku od 1686. do 1890. godine* (*Diarium sive prothocollum venerabilis conventus sanctae crucis inventae essekini intra muros ab anno 1686. usque ad annum 1890.*)

zabilježeno kako je franjevac otac Šimun iz Bača ušao u grad poslije carskih vojnika. On je načinio od dasaka oltar pokraj osmanske džamije, zauzeo jednu osmansku kućicu te dao usaditi veliki križ. Zabilježeno je u ljetopisu kako je došlo do sukoba s prvim isusovcima u gradu koji su im ukrali križ, ali poslije, kada su došli novi isusovci, da više nije bilo sukoba s njima. Dobili su pravo na izgradnju rezidencije s kojom su počeli 1699., a 1708. s crkvom. Godine 1705. dobili su pravo izgradnje samostana, a 1719. je proširen. (Sršan, 1993: 26) Isusovački ljetopis *Ljetopis osječke misije ili družbe Isusove započeta na kraju školske godine 1763./64., vođen do 1771. godine* (*Diarium missionis essekinesis societatis iesu coeptum anno 1764 scholastico exeunte 1763 usque ad annum 1771.*)

bilježi kako je s vojnicima došao i vojni kapelan, isusovac Gašpar Dirik. Kako su se isusovci brinuli oko vojske, bolesnika, ranjenika itd., u pomoć dolaze još dvojica isusovaca koji uređuju osmansku džamiju u Tvrđi i posvećuju ju Sv. Mihovilu. Isusovci su bili u prednosti u odnosu na franjevce jer ih je državna vlast priznala kao službene osobe i bili su plaćeni iz državne blagajne. Osnovana je isusovačka župa koja je formalno redu predana 1701. godine, a imala je dvije filijale koje su obuhvaćale Gornji i Donji grad. (Sršan, 1993: 13) Matice koje su već spomenute kao izvori za povijest Osijeka sastavili su upravo isusovci.

Kratko razdoblje od svega šesnaest godina u potpunosti je promijenilo sliku Slavonije i Osijeka. Do rata su prevladavali muslimanski običaji i način odjevanja, a poslije rata doseljavaju se stranci koji mijenjaju jezik i običaje. Posljedice takve nagle promjene vidljive su i danas, iako je prošlo nekoliko stoljeća, tragovi se još vide što u jeziku, što u običajima i govoru Slavonaca.

IZVORI I LITERATURA

1. Mažuran, Ive, 1988. *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, JAZU Zavod za znanstveni rad, Osijek.
2. Sršan, Stjepan (ur.), 1993. *Osječki ljetopisi 1686.-1945.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek.
- ***
1. Đurić, Tomislav, 1975. *Iz slavonske prošlosti XVII. stoljeća (Narodne i hajdučke borbe protiv Turaka)*, Novinsko izdavačko i štamparsko poduzeće, Varaždin.
2. Matic, Vilim, 1999. *Utvrđivanje granica početkom 18. stoljeća*, Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, br. 5, Osijek, str. 241.-256.
3. Mažuran, Ive, 1994. *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Školska knjiga, Zagreb.
4. Mažuran, Ive, 2005. *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702.*, Državni arhiv, Osijek.
5. Močanin, Nenad, 2001. *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.
6. Sršan, Stjepan, 1996. *Povijest Osijeka*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek.
7. Vrbanus, Milan, 2003. *Struktura zanimanja njemačkih doseljenika u Osijek potkraj 17. i početkom 18. stoljeća*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, Osijek, str. 195.-202.